

ПАХОДЖАННЕ І ТЭКСТАВЫЯ КРЫНІЦЫ НЕКАТОРЫХ УНІВЕРСАЛЬНЫХ ПРЫКАЗАК У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Ю.А. Петрушэўская
(Магілёў, Беларусь)

Вызначаюцца паходжанне і тэкставыя крыніцы шэрагу ўніверсальных прыказак, якія шырока ўжываюцца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове і недакладна або памылкова этымалагізаваны ў беларускай парэміялогіі.

Першы этымалагічны слоўнік прыказак у славянскім мовазнаўстве пабачыў свет зусім нядаўна і прысвечаны высвятленню паходжання больш за 400 прыказак сучаснай беларускай літаратурнай мовы [3]. Сярод іх нямала такіх, якія шырока ўжываюцца ў сучасных еўрапейскіх мовах і належаць да ўніверсальных парэміялагічных адзінак. Большасць з гэтых прыказак звычайна паходзіць з класічных еўрапейскіх моў (грэчаскай ці лацінскай) або склаліся на падставе абагульнення зместу тых ці іншых твораў са старажытнагрэчаскай ці старажытналацінскай літаратуры. Аднак сапраўднае паходжанне такіх прыказак вызначыць бывае не заўсёды лёгка, паколькі на працягу стагоддзяў свайго ўжывання яны набылі пматлікія варыянты ў сярэднявечнай лаціне і ў сучасных еўрапейскіх мовах, пмат разоў цытаваліся і перафразаваліся ў творах нацыянальных еўрапейскіх літаратур. Паходжанне шэрагу ўніверсальных прыказак не зусім дакладна або памылкова вызначана ў этымалагічным слоўніку беларускіх прыказак. Мэта гэтага артыкула – у дакладніць, а ў неабходных выпадках вызначыць паходжанне і тэкставыя крыніцы такіх прыказак, як *Адна ластаўка вясны не робіць*, *Кропля камень крышыць*, *Летні позна, чым ніколі*, *Маўчанне – знак згоды*, *Мэта апраўдвае сродкі*, *Пра нябожчыкаў або добрае, або нічога*, *Разумнаму дастаткова*, *Час – найлепшы лекар*.

Так, вядомая прыказка *Адна ластаўка вясны не робіць* вызначаецца ў этымалагічным слоўніку прыказак “як калька з грэчаскай мовы”, што “ўжываецца ў розных мовах свету” і “склалася на аснове байкі Эзопа (VI ст. да н. э.)” [3, с. 18]. Аднак гэты выраз упершыню быў ужыты менавіта ў такой форме і з такім зместам (гр. *Ἐνα χελιδόνι δεν κάνει την άνοιξη*) у трактате “*Нікамахава этыка*” (“*Ἠθικά Νικομάχεια*” 334–322 да н. э.) старажытнагрэчаскага філосафа і вучонага Арыстоцеля (384–322 да н. э.): “Жыццё – гэта дзейнасць душы і ўчынкі <...>, абавязак жа кожнага добрапрыстойнага чалавека жыць добра ў маральным сэнсе <...>; калі ўсё гэта так, то чалавечы пчасце заключаецца ў дзейнасці душы адпаведна дабрадзейнасці <...>. Дададзім да гэтага на працягу ўсяго жыцця. Адна ж ластаўка не робіць вясны, як і адзін дзёпшы дзень; таксама ж ні за адзін дзень, ні за кароткі час не робяцца добрапрыстойнымі і пчаслівым” (I, 6, 15–20) [1]. Лічыцца, што першапачаткова выраз паходзіць з народнай прыказкі сапраўды выкарыстанай у якасці асновы для сюжэту адной з баек паўлегендарнага старажытнагрэчаскага байкапісца Эзопа (VI ст. да н. э.), у якой, дарэчы сама прыказка не ўжываецца. У форме байкавай маралі выраз пачаў ўжывацца ў пматлікіх наследаваннях Эзопа ў еўрапейскай літаратуры, у тым ліку і ў тэксце байкі “Мот и ласточка” (1818) рускага байкапісца І.А. Крылова (1769–1844) [2]. 3

сярэднявечных перакладаў Арыстоцеля на лацінскую мову, відаць, пайшоў лацінскі варыянт прыказкі (*Una hirundo non efficit ver*), якая хутка распаўсюдзілася ў еўрапейскіх мовах.

Не менш вядомая прыказка *Кропля камень крышыць* кваліфікуецца ў этымалагічным слоўніку прыказак як “калька з лацінскай мовы: *Gutta cavat lapidem*”, а яе аўтарам вызначаецца старажытнарымскі паэт Авідзій, які ў “Пасланнях з Понта” пісаў: “Кропля дзяўбе камень не сітай, а частым падзеннем” [3, с. 67]. На самой жа справе старажытнарымскі паэт Публій Авідзій Назон (43 да н. э. – каля 18) у сваёй кнізе вершаў “Лісты з Понта” (“*Epistulae ex Ponto*” 9 – каля 18) пісаў літаральна так, як гучыць і зараз гэта прыказка: “Двойчы ўжо трэцяе лета я знаходжуся на кімерыійскіх берагах, сярод апраунтых у зварыньны скуры гетаў. Ці параўнаеш ты, дарагі Альбінаван, якія-небудзь камяні, якое-небудзь жалеза з маёй цвёрдасцю? Кропля крышыць камень, кольца зношваецца ад выкарыстання, і сідраецца пад націскам зямлі крывы нарот. Усё, акрамя мяне, знішчае ўсёпаглынальны час: сама смерць марудзіць, пераможаная маёй цвёрдасцю” (IV, 10, 5: “*Hic mihi Cimnerio bis tertia ducitur aestas Litore pellitós inter agenda Getás. Écquos tú silicés, ecquód, carissime, ferrum Duritiáe conférs, Albinováne, meáe? Gúttá cavát lapidém, consúmitur ánulus úsu, Átteritúr pressá vómer adúncus humó. Témpus edáx igitúr praetér nos ómnia pérdit: Césstát dúritiá mórs quoque victa meá*”) [1]. Аднак зусім не Авідзій з’яўляецца аўтарам гэтага выразу, які сустракаецца яшчэ ў энічнай паэме “Персідская вайна” (“*Περσικά*”) старажытнагрэчаскага паэта Харыла (V ст. да н. э.): “Кропля вады крышыць скалу, калі падае часта” (11) [2]. Дарэчы, вобраз, ужыты Харылам, захаваўся дагэтуль у адным з варыянтаў гэтай прыказкі, якая ўвайшла ў парэміялагічныя фонды многіх еўрапейскіх моў.

Прыказка *Летні позна, чым ніколі* кваліфікуецца ў этымалагічным слоўніку прыказак толькі як “калька з французскай мовы: *Mieux vaut tard que jamais*” [3, с. 70]. Аднак паходзіць яна з лацінскай мовы (*Potius sero, quam nunquam*) і з’яўляецца перафразаванай цытатай з твора “Гісторыя Рыма ад заснавання горада” (“*Ab urbe condita*” каля 27 да н. э. – 17 н. э.) старажытнарымскага гісторыка Ціта Лівія (59 да н. э. – 17 н. э.): “Летш позна запраціцца нахабству і неразумнасці, чым ніколі” (IV, 2, 11) [1].

Паходжанне яшчэ адной шырока вядомай прыказкі *Маўчанне – знак згоды* абмяжоўваецца ў этымалагічным слоўніку прыказак таксама толькі згадкай на тое, што гэта “калька з лацінскай мовы: *Qui tacet, consentire videtur* (літаральна “Хто маўчыць, разглядаецца як згодны”) ці *Silentium videtur confessio* (літаральна “Маўчанне раўназначнае прызнанню”)” [3, с. 74]. На самой справе згаданыя лацінскія прататыпы гэтай прыказкі зусім не раўназначныя і паходзяць з розных

тэкставых крыніц, часавы прамежак паміж якімі перавышае тысячагоддзе. Першы – з аднаго з пасланняў папы рымскага (1294–1303) Баніфацыя VIII (каля 1235 – 1303), якое ўвайшло ў склад кананічнага права “Corpus Iuris Canonici”: “Хто маўчыць, таго можна лічыць згодным, калі мог і павінен быў казаць” (Liber Sextus Decretalium, Regulae iuris 43: Qui tacet, consentire videtur, ubi loqui potuit et debuit). Другі – з анталогіі “Узоры майстэрства аратараў і рытараў” (“Oratorum et rhetorum sententiae divisiones colores” каля 35) старажытнарымскага рытара і пісьменніка Луцыя Анея Сенекі Стараўшага (каля 55 да н. э. – каля 40 н. э.): “Маўчанне раўназначнае прызнанню” (“Controversiae”, X, 2, 6: Silentium videtur confessio) [1]. Аднак першапачаткова гэтая прыказка паходзіць яшчэ з трагедыі **“Трахініяні”** (**“Трахініа”**) **старажытнагрэчаскага паэта і драматурга Сафокла (каля 496 – 406 да н. э.): “...хіба ты не разумееш, што маўчаннем ты пацвярджаеш сваю віну?” (813–814: “...ου κἀποὶὸν οὐθὺνενκα ζυνηγορεῖς στυγῶσα τῷ κἀπιτόρω”)** [2].

Крыніца агульнавядомай прыказкі *Мэта апраўдвае сродкі* падаецца ў этымалагічным слоўніку прыказак таксама, як і ў большасці даведнікаў крылатых слоў: “лічыцца, што гэты выраз, яе аснова маральна езуітаў, склаўся на базе лацінскага выказвання: *Cui licitus est finis, etiam licent media* (літаральна “Каму дазволена мэта, таму таксама дазволены сродкі”), якое належыць езуіцкаму святару і багаслову Герману Бузенбаўму (1600–1663) і змешчана ў яго трактате “Асновы маральнага багаслоўя” (1645)” [3, с. 76]. Разам з тым вельмі падобны выраз сустракаецца ў трактате “Грамадзянін” (1642) англійскага філосафа Томаса Гобса (1588–1679): “Правы на мэту даюць правы на неабходныя сродкі” (лац. “Jus ad finem dat jus ad media necessaria”) [1], што не дазваляе лічыць выраз *Мэта апраўдвае сродкі* ні аўтарскім афарызмам нямецкага святара і багаслова Г. Бузенбаўма, ні толькі асновапалагаючым правілам і нормай дзейнасці каталіцкага Ордэна езуітаў (заснаванага ў 1534 г.). Хутчэй за ўсё, гэта або старажытналацінская прыказка, або выраз невядомага нам старажытналацінскага (або старажытнагрэчаскага) аўтара.

Выраз *Пра мёртвых (нябожчыкаў) або добрае, або нічога* падаецца ў этымалагічным слоўніку прыказак чамусьці з русізмам *мёртвых*, толькі са згадкай на тое, што гэта “калька з лацінскай мовы: *De mortuis aus bene, aut nihil*”, і з прыкрай памылкай у лацінскім выразе (замест *aus bene* трэба *aut bene*) [3, с. 102]. На самой справе гэта старажытнагрэчаскі афарызм (Τὸν θεοῦκότα μὴ κακολογεῖν) аднаго з “сямі мудрацоў старажытнай Грэцыі”, палітычнага дзяяча, паэта і філосафа Хілона (VI да н. э.) [2], **пра што гадваецца ў творы “Жыццятрысы і вучэнні знакамітых філосафаў” (“Βίοι καὶ γῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκίμωνων”)** паўлегендарнага старажытнагрэчаскага пісьменніка

Дыягена Лаэртцага (II–III ст. да н. э.), які ў эпоху Адраджэння быў перакладзены на лацінскую мову (“De vitis dogmatis et apophthegmatis eorum qui in philosophia claruerunt” 1424–1433) італьянскім багасловам Амброджа Траверсары (1386–1439): “Не няславіць нябожчыкаў” (I, 3, 70), і, відаць, толькі пасля гэтага набылі дзве знаёмыя нам формы свайго ўжывання (лац. *De mortuis aut bene, aut nihil* або *De mortuis nihil (nisi) bene*) [1].

Гэтаксама ж тлумачыцца паходжанне выразу *Разумнаму дастаткова* (і яго варыянта *Разумны зразумее*) у этымалагічным слоўніку прыказак толькі як “калька з лацінскай мовы: *Sapienti sat (est)* або *Verbum sapienti*” [3, с. 103, 104]. На самой справе гэты выраз – недакладная цытата з камедыі “Перс” (“Persa”) старажытнарымскага камедыёграфа Ціта Макцыя Плаўта (каля 254–184 да н. э.): “[Токсіт:] Сюды, убок ты адыйдзі і моўчкі стой. А як убачыш, што ў нас пайшла ўжо спрэчка, Тады ўмяшайся. [Сагарыціён:] Разумны зразумее” (IV, 7, 727–729: “[Т.О.]: Age illuc abscede procul e conspectu, tace; Ubi cum lenone me videbis colloqui, Tum turbam facito. [SAG.]: Dictum sapienti sat est”). Гэты ж выраз, які хутчэй за ўсё быў устойлівым у лацінскай мове, таксама сустракаецца ў камедыі “Форміон” (“Phormio”) старажытнарымскага камедыёграфа Публія Тэрэнцыя Афры (195 або 185 – 159 да н. э.): “[Гета:] Што мушу я зрабіць? [Анціфон:] Грошай адшукай. [Гета:] Усё так. Ды дзе? [Анціфон:] Тут бацька. [Гета:] Я ведаю. Дык што? [Анціфон:] Ах, разумны зразумее” (540: [GE.]: Quid faci(am)? [AN.]: Inveniās argentum. [GE.]: Cūpio, sed in und(e) edoce. [AN.]: Pater adest hic. [GE.]: Scio sed quid t(um)? [AN.]: Ah, dictum sapienti sat est”). Згаданьня ў этымалагічным слоўніку прыказак варыянтны выразу *Sapienti sat (est)* і *Verbum sapienti*, відаць, у зніклі значна пазней.

Крыніца шырока вядомай прыказкі *Час – найлепшы (самы лепшы, добры, вялікі) лекар* вызначаецца ў этымалагічным слоўніку прыказак зноў жа як “калька з лацінскай мовы”, якую “упершыню ўжыў у “Споведзі” Аўгустін (354–430 гг. да н. э.)” [3, с. 131], дарэчы, з прыкрай памылкай у гадах жыцця старажытнарымскага філосафа і багаслова Аўгустына Аўрэлія, які аказваецца жыві аж “да н. э.” (?). На самой справе ў аўтабіяграфічным творы “Споведзь” (“Confessiones”) каля 397–398) старажытнарымскага філосафа і багаслова Аўгустына Аўрэлія (354–430) гаворыцца: “Сёння, Божа, гэта ўжо мінула, і час загаіў маю рану” (IV, 5, 10: “Et nunc, domine, iam illa transierunt, et tempore lenitum est vulnus meum”) [1]. Аднак Аўгустін толькі перафразаваў афарызм з невядомай камедыі старажытнагрэчаскага паэта і камедыёграфа Менандра (каля 340 – каля 290 да н. э.): “Так, час – лекар усіх непазбежных бед, Яно і за тваё лячэнне возьмецца” (“Αλοσπαστικῆ”, 652, 1–2: Ο χρόνος ἀπάσης ἐστὶν ὀρχῆς φάρμακον) [2].

Літаратура

1. Іваноў, Я. Я. Крылатыя афарызмы ў беларускай мове: з іншамовных літаратурных і фальклорных крыніц VIII ст. да н. э. – XX ст.: тлумачальны слоўнік / Я. Я. Іваноў. – Магілёў: МДУ імя А. А. Куляшова, 2011. – 164 с.
2. Іваноў, Я. Я. Старажытнагрэчаскія крыніцы некаторых крылатых афарызмаў / Я. Я. Іваноў // Нацыянальная мова і нацыянальная культура: аспекты ўзаемадзеяння (да 95-годдзя з дня нараджэння прафесара Ф. М. Янкоўскага): зб. навук. арт. / рэдкал.: Д. В. Дзятко (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БДПУ, 2013. – С. 225–228.
3. Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік прыказак / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Вышэйшая школа, 2014. – 141 с.